

XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės architektūra ir dailė

Žemaičių vyskupijos parapijų bažnyčių pastatai XVII a. I pusėje

Liudas Jovaiša

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58, LT-08015 Vilnius,
Lietuva*

Straipsnio objektas: remiantis XVII a. I pusės vizitacijų ir inventorių duomenimis apžvelgti Žemaičių vyskupijos parapijų bažnyčių statinius – jų planus ir sudedamąsias dalis, eksterjerą ir svarbiausius interjero elementus (altorius, krikštyklas, sakyklas, klausyklos), taip pat šventorių ir jo statinius. Straipsnio tikslas: nustatyti nekintamas bažnyčių statybos bei įrangos tradicijas ir fiksuoti permainas tiriamuoju laikotarpiu.

Raktažodžiai: XVII a., Žemaičių vyskupija, vizitacijos, inventoriai, parapijės bažnyčios, architektūra, interjeras, eksterjeras, zakristija, prieangis, kriptos, vargonų choras, šventorius, varpinė, osorijus, altorius, krikštykla, sakykla, klausykla

Ligi šiol ankstyviausios žinios apie Lietuvos bažnyčių pastatus ir jų įrangą nėra sulaukusios didesnio tyrinėtojų dėmesio. Algė Jankevičienė, nagrinėjusi medinių bažnyčių (ir atskirai Žemaitijos medinių bažnyčių) architektūrą, rėmėsi tik XVII a. II pusės šaltiniais.¹ Mindaugas Paknys, iki šiol bene vienintelis plačiai naudojęs XVII a. I pusės Žemaičių vyskupijos bažnyčių vizitacijų ir inventorių aktus, domėjosi juose minimais fundatoriais, donatoriais ir mecenatystės apraiškomis.² Lietuvos medinių bažnyčių architektūrą yra nagrinėjęs Rimvydas Laužikas, tačiau jo tyrimams būdingas platus chronologinis ir geografinis horizontas, o išsamesnių išvadų vertę menkina perdėm grubus retrospektyvinio metodo taikymas (pvz., kai duomenys XV–XVI a. bažnyčių pastatų architektūrai imami tik iš XVIII–XIX a. šaltinių).³ Atidesnio architektūros ir dailės istorikų dėmesio XVII a. I pusės bažnyčių pastatams veikiausiai neskaitino tai, kad tekstuose minimi objektai dažniausiai neišliko iki mūsų dienų, tad istorijos šaltinių informacijos neįmanoma papildyti konkretaus objekto menotyriniu tyrimu. Vis dėlto ir ribota, vien istorijos šaltinių „optikos“ padedama senųjų bažnyčių architektūros, dekorų ir įrangos analizė pateikia vertingų žinių apie bažnyčių statybos ir puošybos principus, nekintančias tradicijas, įvedamas naujoves ir nunykstančius reiškinius.

ISTORIJOS ŠALTINIAI IR JŲ INFORMATYVUMAS

Pagrindiniai vienas kitą papildantys šaltiniai, bylojantys apie bažnyčių architektūrą, įrangą ir dekorą, yra vizitacijų aktai ir bažnyčių inventoriai. Šie šaltiniai aktualūs įvairių laikotarpių bažnyčių architektūros ir interjero tyrimams, tačiau jų pobūdis ir informatyvumas laikui bėgant gerokai kito. Atidžiau įsižiūrėjus pastebimas didžiulis skirtumas tarp, tarkime, XVII a. I pusės ir XVIII a. vidurio inventorių: pirmuosiuose surašytas visas zakristijoje telpantis kilnojamas bažnyčios turtas, iki smulkiausių dalykėlių, tačiau informacijos apie bažnyčios pastatą ir jo įrangą čia gali ir nebūti arba ji itin lakoniška. Tuomet praverčia vizitacijų aktai, kuriuose dažnai esama daugiau medžiagos apie patį bažnyčios pastatą ir svarbiausias jo įrangos dalis.

Generalinių vizitacijų aktai. XVII a. I pusės Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai „medžiaginės“ Bažnyčios istorijos tyrimams yra labai dėkingi, ypač jei palyginsime juos su dar ankstyvesniu 1579 m. nuncijaus Giovanni Andrea Caligari auditoriaus Tarkvinijaus Pekulo atliktos vizitacijos tekstu.⁴ Juose menkiausiai atspindimas rūpestis sielovados padėtimi ir gerokai daugiau dėmesio skiriama materialinei bažnyčių būklei. Pakitęs vizitacijos

klausimynas liudija transformaciją, būdingą ir kitiems Europos kraštams, kai iš esmės „asmeninė“ XVI a. vizitaciją XVII a. pamažu pakeitė „personalinė-materialinė“: sumažėjo domėjimasis dvasininkija, užtat labiau susirūpinta pastatais ir ekonomine padėtimi.⁵

XVII a. I pusė pasižymi santykinė išlikusių Žemaičių vyskupijos bažnyčių vizitacijų aktų gausa. Ir nors nė vienos vyskupijos vizitacijos aktai neišliko *in extenso*, turime net keletą jų fragmentus. Viena vertus, tai neleidžia atlikti statistinio tyrimo ir pateikti tikslių apibendrinimų, kita vertus, padeda išryškinti vizitatorių programų savitumą. Yra likusi dalis vysk. Stanislovo Kiškos 1621 m. vizitacijos aktų⁶. Gausiausiai išlikę vizitacijų dokumentai Jurgio Tiškevičiaus vyskupavimo (1634–1649) laikotarpiu: iš 1635 m.⁷, 1643 m.⁸ ir 1648–1649 metų.⁹

Abiejų šių vyskupų vizitacijų aktų fragmentai informatyvumo požiūriu panašūs. Vysk. S. Kiškos vizitacijos aktuose trumpai apibūdinamas bažnyčios pastatas, aprašomas tabernakulis, altoriai, krikštykla ir šv. aliejai, zakristija, jos inventorių, naujai įgyti daiktai, šventorių ir varpinė. Taip pat pateikiama žinių apie kitus pastatus (kleboniją ir jos ūkinius statinius, mokyklą, špitolę) bei asmenis (kunigą, mokytoją) ir turtinius santykius (bylos dėl turto, valdinių prievolių nustatymas). Šios vizitacijos aktuose surašytas ir visas bažnyčios turtas, taigi kartu turime ir bažnyčios inventorių. Panašią informaciją teikia ir vysk. J. Tiškevičiaus laikų vizitacijos, tik jų struktūra gal kiek griežtesnė ir aiškesnė, labiau išpuoselėtas biurokratinis dėstymo stilius. 1635 m. vizitacijos aktuose yra specialūs skyreliai apie bažnyčios fundaciją, inventorių, sakramentų teikimą, parapijos ribas ir „sielų būklę“ (čia nurodomi parapijos ribose gyvenantys nekatalikai bei vieši nusidėjėliai). 1643 ir 1648–1649 m. vizitacijose (vizitatorius – Žemaičių kapitulos prelatas kustos Mikalojus Bliaskovskis) šių skyrelių nebelineka, žinios apie personalijas atsitiktinės, užtat įtrauktas specialus skyrelis apie aukų dėžutę, atsiranda žinių apie bažnyčiai suteiktus atlaidus. Dar viena svarbi ypatybė: vėlyvosiose J. Tiškevičiaus vizitacijose, kitaip nei 1635 m. vizitacijoje, nebesurašomas visas bažnyčios inventorių – pažymima tik tai, kas naujo įgyta (*adaucta*) po ankstesnės vizitacijos.¹⁰ Taigi jau nebeįmanoma susidaryti viso bažnyčios (ypač jos liturginių reikmenų) vaizdo, ir šia prasme vėlyvųjų vysk. J. Tiškevičiaus vizitacijų tekstai priartėja prie dekanų vizitacijų teksto specifikos.

Dekanų vizitacijų aktai. Iš XVII a. I pusės išliko Rietavo dekanato 1620 m.¹¹ (vizitatorius – dek. Jokūbas Klotovskis), 1639 m.¹² ir 1644 m.¹³ (vizitatorius – vicedek. Jonas Vaitkevičius), Kražių dekanato 1640 m.¹⁴ (vizitatorius – dek. Mykolas Borkovskis) vizitacijų aktai bei 1639 m. Šeduvos dekanato vizitacijos fragmentai¹⁵. Dekanų vizitacijos labai skiriasi savo klausimynu, apimtimi ir išsamumu – šalia trumpučių, sausų ir konkrečių Rietavo vicedekano pastabų ilgas ir skrupulingas Šeduvos dekanato tekstas atrodo kaip plati, vandeninga, lėtai plaukianti upė. Sistemingumo pasigendame ir to paties dekanato vizitacijoje – vienur aprašomi vieni, kitur – kiti

dalykai. Dažnai atliekamų šių vizitacijų specifika ir buvo tokia – pažymėti aktualijas, tai, kas nauja lyginant su ankstesnėmis vizitacijomis.

Bažnyčių inventoriai. Iki šių dienų išliko pavieniai XVII a. I pusės bažnyčių inventorių aktai. Paprastai jie buvo sudaromi keičiantis klebonijos šeimininkams – naujam klebonui perimant bažnyčios turtą. Antra paplitusi inventoriaus sudarymo priežastis buvo pasiruošimas vyskupo vizitacijai: jos metu pagal pateiktą inventorių buvo tikrinamas bažnyčios turtas, o pats inventoriaus tekstas ištiesai arba fragmentiškai įtraukiamas ir į vizitacijos tekstą¹⁶. Dauguma iki šios dienos išlikusių XVII a. I pusės Žemaičių vyskupijos bažnyčių inventorių saugoma Kauno arkivyskupo metropolito kurijos fondo (f. 1671) apyrašė Nr. 4 esančiose parapijų dokumentų bylose. Išlikusia inventorių gausa išsiskiria Klovainių bažnyčia¹⁷, kitų bažnyčių inventorių vos vienas kitas, dažnai papildytas vėliau įgytų daiktų sąrašais. Tarp tokių minėtinos Alsėdžių¹⁸, Batakių¹⁹, Krakių²⁰, Kartenos²¹, Liolių²², Pušaloto²³, Radviliškio²⁴, Švėkšnos²⁵, Tryškių²⁶ bažnyčios. 1635–1647 m. įgytų daiktų sąrašų su žiniomis apie Kulių bažnyčios statybą ir įrangą esama Plungės bažnyčios dokumentų rinkinyje.²⁷ Užvenčio bažnyčios 1642 m. inventorių saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyne²⁸. Pavienių inventorių išliko vienoje Kauno arkivyskupijos kurijos archyvo byloje²⁹ (straipsnyje pateikiamos sutrumpintos nuorodos į šaltinius nurodant vietovę ir dokumento metus).

ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOS BAŽNYČIOS: PASTATAI IR JŲ ĮRANGA

Bažnyčių planas, tūris, eksterjeras. Žemaičių vyskupijoje vyravo mediniai bažnyčių pastatai.³⁰ XVI a. pabaigoje mūrinės parapiinės bažnyčios stovėjo tik Zapyškyje ir Linkuvoje. Per XVII a. I pusę mūrinių bažnyčių gerokai padaugėjo. Dalis jų iškilo steigiantis vienuolynams (bernardinų Kretingoje ir Tytuvėnuose, jėzuitų Kražiuose, dominikonų Virbalyje), tačiau nemažą dalį sudarė ir su vienuolynais nesusijusios parapiinės bažnyčios: 1601–1605 m. pastatyta bažnyčia Joniškyje³¹, apie 1617–1634 m. – Šiauliuose³², XVII a. 3–5-ajame dešimtmetyje – Šeduvoje³³, 1635–1644 m. – Veliuonoje³⁴, 1640 m. mūrinė bažnyčia šiaudų stogu minima Čekiškėje. 1643 m. Žagarės bažnyčios šventoriuje buvo sukrautos plytos naujam pastatui statyti; 1648 m. Luko Šemetos testamente minima pradėta mūryti Lyduvėnų bažnyčia³⁵. Dauguma mūrinių bažnyčių iškilo įtakingų patronų ir fundatorių iniciatyva: prie Joniškio bažnyčios statybos prisidėjo Šiaulių ekonomiką laikęs Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis³⁶, Veliuonos bažnyčia pastatydinta LDK kanclerio Alberto Stanislovo Radvilos, o Šiaulių ir Šeduvos bažnyčios – Žemaičių seniūno Jeronimo Valavičiaus (tai liudija pastarojo herbai zakristijų portaluose) dėka. Vis dėlto vien tik mūrinės bažnyčios XVII a. I pusės Žemaitijos peizaže taip ir liko išimtis. Retkarčiais pasitaikydavo tik mūrinių dalių medinėse bažnyčiose – zakristija (Kražiai, 1648 m.; 1637 m.

Jeronimas Valavičius buvo numatęs statyti medinę Kulių koplyčią su mūrine zakristija) ar šoninė koplyčia (Šemetų koplyčia Šiaulėnuose, 1639 m.). Kita vertus, prie mūrinės Linkuvos bažnyčios 1621 m. glaudėsi medinė zakristija.

Tipiškas XVII a. I pusės medinių Žemaitijos bažnyčių planas nėra aiškus. Iš dokumentuose pabrėžiamo „suplanuoto“ kryžminio plano atvejų (Klovainiai, 1624 m.; Kražiai, 1648 m.) galima daryti prielaidą, kad vyravo stačiakampio plano bažnyčios.³⁷ Neretai prie stačiakampės navų dalies (Joniškis, 1621 m.; Dotnuva, 1639 m.; Josvainiai, 1648 m.) ar priešais zakristiją (Kursėnai, 1643 m.) buvo pristatoma šoninė koplyčia – jos atsiradimas dažnai siejosi su altarijos veikla (Kaltinėnai, 1621 m.; Betygala, 1648 m.) ar fundatorių iniciatyva (Lepačinskiai – Šeduva, 1621 m.; Šemetos – Šiaulėnai, 1639 m.). Pristačius dvi koplyčias bažnyčia kartais įgydavo ir pradžioje nenumatytą kryžminį planą (Kraškės, 1648 m.). Kryžminis planas, beveik taip pat dažnai kaip ir stačiakampis, pasitaikydavo mūrinėse (Šiaulių, Šeduvos, Linkuvos?) Žemaitijos bažnyčiose.

Prie pagrindinių navų dalies ir presbiterijos tūrių šliejosi prieangis (lot. *atrium*, *atriolum*, *vestibulum*, *porticus*) – būtina bažnyčios pastato dalis.³⁸ Iš vizitatorių užuominų matyti, kad neretai statant bažnyčią iš pradžių ji buvo surenčiama be prieangio (Pašvitinyje 1621 m. minimas prieangis, „prijungtas prie pačios bažnyčios korpuso“; Šakynoje 1643 m. prieangis pristatytas neseniai, o Gardame 1644 m. nurodyta užbaigti pradėtą prieangį). Prieangis buvo skirtas išmaldos prašantiems pavargėliams; jame buvo vienerios, dvejios arba trejos durys.

Zakristija (lot. *sacrarium*, *sacristia*) dažniausiai šliejosi prie presbiterijos Evangelijos pusėje. Dvi zakristijos abipus presbiterijos arba zakristija Epistolos pusėje – išimtis.³⁹ 1621 m. prie medinės Šiaulių bažnyčios Evangelijos pusėje šliejosi net kelios zakristijos: virš įprastoje vietoje įrengtos zakristijos dar buvo maža zakristija, pro kurią buvo lipama į vargonų chorą; ši zakristija buvo tuščia – visi reikmenys laikyti mūrinėje (naujai statomos mūrinės bažnyčios?) zakristijoje.⁴⁰

Duomenų apie bažnyčios pastato ilgį ir plotį šaltiniuose pateikta vos keliais atvejais. Pušaloto bažnyčia su prieangiu (1639 m.) buvusi 13 uolekčių (! gal sieksnių?) ilgio ir 5 uolekčių pločio, Klovainių (1624 m.) – atitinkamai 21 ir 7, o Užvenčio (1642 m.) – 15 ir 5. Pastebėtina, kad visais šiais atvejais pastato ilgio ir pločio santykis artimas proporcijai 3 : 1.

Dauguma medinių bažnyčių buvo bebokštės, tik su „kupoliuku“ – bokšteliu (lot. *copula*, *turricula*) signaliniam varpui – ant stogo kraigo, maždaug ties pastato viduriu.⁴¹ Bokštelis paprastai būdavo dažytas, dengtas skarda, su rutuliu, vainikuotas metaliniu kryžiumi.⁴² (Bažnyčia būtinai turėjo būti vainikuota kryžiumi.⁴³) Pasitaikydavo bažnyčių ir su fasadiniais bokštais-varpinėmis, matyt, kartojusių mūrinių vienabokščių bažnyčių pavyzdį.⁴⁴ Unikalus šiuo laikotarpiu buvo dvibokštis mūrinės Šeduvos bažnyčios fasadas.⁴⁵

Bažnyčių stogai daugiausia buvo dengiami malksnomis (lot. *tegulae*).⁴⁶ Šiaudų stogas padoriam pastatui nederėjo⁴⁷; jis buvo laikino pobūdžio ir dažniausiai aptinkamas tik naujuose pastatuose arba laikinoje bažnyčiose.⁴⁸ Čerpėmis (lot. *tegulae latericeae*) dengtas buvo tik vienas kitas mūrinės (pvz., Šeduvos) bažnyčios stogas.

Bažnyčios sienos išorėje turėjo būti apkaltos lentomis, kad saugotų pastatą nuo „dangaus skriaudų“.⁴⁹ Pradėjęs pūti lentų apkalas buvo dažna bažnyčios pastato bėda: supuvę apatiniai sienojai grėsdavo griūtimi (Šakyna, 1643 m.). Pastatus išklbindavo ir pradėjęs irti mūrinis pamatas, į kurį paprastai rėmėsi medinės sienos. Skylėmis pamatuose pasinaudodavo ir vagys (1642 m. vagys pasikasė po pamatais ir apvogė Pušaloto bažnyčios zakristiją), tad vizitatoriai nepamiršdavo dėl to perspėti klebonų.⁵⁰

1643 m. vyskupijos vizitacijoje įvesta naujovė: nurodyta virš bažnyčios durų (turbūt išorėje?) įtaisyti tapytą ar skulptūrinę bažnyčios globėjo atvaizdą. Kai kurių bažnyčių eksterjeras pasižymėjo ir savitais priedais. Klovainių bažnyčioje 1647 m. paminėta dengta pakyla priešais bažnyčios duris, skirta prie uždarytos bažnyčios besimeldžiantiems žmonėms.⁵¹ Aplink Pušaloto bažnyčią buvo įrengta malksnomis dengta procesijų galerija lietingo oro atveju.⁵² Neaišku, ar mįslingas koridorius Radviliškio bažnyčios navų korpusu taip pat buvo įrengtas išorėje, ar pastato viduje.⁵³

Bažnyčios aplinka: šventorius ir jo statiniai. XVII a. I pusėje bažnyčią supęs šventorius kartu buvo ir parapijos kapinės (lot. *coemeterium*).⁵⁴ Didžiausią rūpestį vizitatoriams sudarė nesandarus šventoriaus aptvaras; mat į šventorių atklydę gyvuliai, ypač kiaulės, kėlė grėsmę palaidotųjų palaikams. Ši problema, akivaizdi 1579 m. Tarkvinijaus Pekulo vizitacijoje, išliko opi iki pat XVII a. vidurio – nuolatiniai vizitatorių priminimai padėties iš esmės nepakeitė: tinkamai aptvertiems šventoriams trūkdavo sandarių vartų, šventoriaus tvora būdavo apgriuvusi ar skylėta, pasitaikydavo ir visai neaptvertų arba tik iš dalies aptvertų šventorių. 1648 m. Batakių šventoriuje klebonas ganė savo kiaules, o per Veliunos šventorių (kaip 1579 m. Viduklėje) ėjo vieškelis. Dažniausiai šventorių juosdavo medinė (rąstų, statinių, storlenčių, karčių) tvora, retkarčiais – akmenų (Radviliškis, 1643 m.), plytų (Joniškis, 1621 m.), žiogrių (Pašvitinys, 1621 m.) tvora arba pylimas (Tryškiai, 1647 m.; Krakės, 1648 m.). Akmeninis aptvaras kartais nukentėdavo, jo akmenis panaudojus naujos bažnyčios pamatams.⁵⁵ Šventoriaus tvoroje būdavo įtaisomi dveji arba treji varteliai; vieneri jų paprastai vedė į kleboniją, kiti – į centrinę gatvę ar aikštę.

Kadangi šventorius funkcionavo kaip laidojimo vieta, vysk. S. Kiška 1621 m. vizitacijoje nurodė išlyginti jo paviršių⁵⁶ ir kasti deramo gylio (t. y. bent trijų uolekčių) duobes, o atrastus kaulus užkasti toje pat duobėje truputį žemiau. J. Tiškevičiaus vyskupavimo metu praktika pakito – nurodyta įrengti atstu nuo bažnyčios sienų ir šventoriaus tvoros stovinčias kaulines, arba

osorijus (lot. *ossorium*),⁵⁷ kuriose būtų kraunami kasant naujas duobes atrasti palaidotųjų kaulai.⁵⁸ Kaulines nurodyta įrengti jau pirmojoje vyskupo vizitacijoje 1635 m., tačiau 1643 m. daugumoje vizituotų bažnyčių kaulinių nebuvo, o dalyje bažnyčių jų trūko ir 1648–1649 metais. Kaulinė Veliuonoje 1648 m. buvo medinė, dengta malksnomis, o Krakėse tarp 1639 ir 1643 m. pastatydintoji – su kryžiumi viršuje. Nurodymas įrengti kaulines vis dėlto nebuvo besąlyginis, o lanksčiai pritaikomas konkrečioms aplinkybėms. Šeduvos dekanas, 1639 m. neradęs kaulinės Baisogaloje, pažymėjo, kad ji ir nereikalinga, nes kaulai laidojami giliai žemėje. 1643 m. ir 1648–1649 m. vizitacijose nurodyta šventoriuje paskirti atskirą vietą pakrikštytiems kūdikiams laidoti.⁵⁹

Būdingas kone kiekvieno šventoriaus akcentas – atskirai nuo medinės bažnyčios stovinti varpinė.⁶⁰ Šaltiniai visai neapibūdina daugumos varpinių architektūros – minima tik trijų tarpinių varpinė Krakėse (1639–1643). Varpinės buvo apkalamos lentomis, dengiamos dažniausiai malksnomis, kartais – skarda (Nemakščiai, 1648 m.) ar šiaudais (Žagarė, 1643 m.); ant stogo būdavo kryžius (Papilė, 1643 m.). Varpinės turėjo būti rakinamos,⁶¹ bent kai kuriose buvo įrengti ir laiptai (Krakės, 1644 m.). Neaišku, kurioje šventoriaus vietoje varpinė buvo įkomponuojama dažniausiai: iš nuotrupų žinome apie varpinės prie klebonijos (Luokė, 1648 m.), palei miestelio aikštę ar gatvę (Ariogala, 1648 m.), taip pat priešais bažnyčią (Kartena, 1647 m.).

Be kaulinės ir varpinės, bažnyčios šventoriuje pasitaikydavo ir „nestandartinių“ akcentų. Čia buvo sukraunamos medžiagos (mediena ir / ar plytos) naujos bažnyčios statybai (Žagarė, 1643 m.; Girkalnis, 1648 m.), o Šiauliuose 1643 m. netgi veikė plytų, skirtų šventoriaus tvorai, degimo krosnis. XVII a. viduryje šventoriuose minimi įvairūs devocinio pobūdžio objektai: kryžius ant pakopų (Kartena, 1647 m.), kareivių pastatydintas kryžius (Užventis, 1648 m.), altorius-koplyčia (Batačiai, 1648 m.).

Bažnyčios interjeras: bendrieji principai ir pagrindiniai elementai. XVII a. I pusės Žemaitijos bažnyčių vidus švara nepasižymėjo. 1639 m. Rietavo vicedekanas nurodė bažnyčių sargams kas savaitę valyti langus ir altorius (Tverai, Batačiai, Vainutas), o Laukuvoje liepė per mėnesį nuvalyti nešvarias sienas. 1643 m. Plungėje įsakyta sienas valyti nuo dulkių bent dukart per metus; 1640 m. Nemakščiuose nurodyta švariai prižiūrėti didįjį altorių ir dažniau šluoti grindis. Kartais bažnyčia beveik pavirsdavo statybinių medžiagų sandėliu – 1643 m. Akmenės bažnyčioje buvo laikomos stogo malksnos, o 1649 m. vizitatorius nurodė iš Batakių bažnyčios išnešti ten sukrautą medieną ir plytas.

Bažnyčios vidus buvo apšviečiamas stiklinių langų. Jų skaičius įvairavo – nuo dviejų (Butkiškė, 1648 m.) ar trijų (Laukuva, 1635 m.; Akmenė, 1643 m.) iki 12 (ar 22? Klovainiuose) ir netgi 34 (dvi eilės langų didžiulėje mūrinėje Šiaulių bažnyčioje, 1643 m.), tačiau dažniausiai būdavo apie 5–8 langus. Langų skaičius dar nieko nesako apie jų dydį – Laukuvos inventoriaus

(1635 m.) sudarytojas pabrėžė, kad langai ištęsti⁶², taigi, matyt, buvo didesni nei įprasta. Galima manyti, kad dauguma langų buvo išdėstyta pietų pusėje, kaip Pušaloto bažnyčioje, kur iš septynių langų keturi buvo pietų pusėje, du – šiaurės, o vienas – vakarų pusėje, fasado bokšte. Vis dėlto dėl langų skaičiaus, dydžio ar vietos šviesos kartais pristigdavo. 1643 m. Akmenėje trijų vidutinio dydžio langų prie didžiojo altoriaus nepakako bažnyčiai apšviesti, ypač naujai statomam šoniniam altoriui, todėl nurodyta priešais naująjį altorių iškirsti dar vieną langą. Vizitatorius neramindavo ne vien kritiška langų būklė (išdužę, dar nesudėti ir pan.), bet ir jų saugumas. Pušalote 1642 m. dekanas nurodė sutvirtinti langus geležinėmis grotomis, mat bažnyčią buvo ką tik apšvarinęs vagis, išsiropšęs vidun būtent pro langą.

Bažnyčios grindinys (lot. *pavimentum*) paprastai būdavo plytinis.⁶³ Grindinio trūkdavo retai, dažniausiai neseniai pastatytoje ir iki galo neįrengtoje bažnyčioje; kartais bažnyčia buvo išgrindžiama laipsniškai: pirma presbiterija⁶⁴, vėliau – nava. Grindinys turėjo padėti palaikyti švarą: kad būtų mažiau dulkių ir vėjas jų nežertų ant altorių.⁶⁵ Dažnai buvo nurodoma grindinį išlyginti – 1648 m. Batakiuose tai atlikti buvo įpareigoti kriptų savininkai.

Bažnyčios perdanga, arba lubos (lot. *tabulatum*, *tabulatura*), daugiausia būdavo lentinė. Mūrinės bažnyčios dažnai būdavo perdengiamos mūriniu skliautu (Šeduva, Šiauliai), tačiau kartais ir medinėmis lubomis (1621 m. mūrinė Linkuvos bažnyčia buvo be skliauto – *murata sine fornice*). Kai lubos dengdavo tik dalį bažnyčios erdvės (likusi dalis nepastatyta arba nukritusi) ar būdavo skylėtos, bažnyčios interjeras, pirmiausia altoriai, kentėdavo nuo paukščių išmatų (Ariogala, 1648 m.). Zakristija be lubų grėsė skersvėju sakykloje esančiam pamokslininkui.⁶⁶

Muzikos choro (būtent „muzikos“, kaip sakoma šaltiniuose, nes vargonai tuomet tik pradėjo plisti) vieta XVII a. I pusėje dar nebuvo nusistovėjusi ir išgyveno pereinamąjį laikotarpį. Dalyje bažnyčių (Žagarė, 1621 m.⁶⁷; Akmenė, 1621 m. ir 1643 m.; Papilė, 1643 m.; Gruzdžiai, 1643 m.) būta dviejų chorų: virš pagrindinių durų ir virš / prie zakristijos. Alsėdžiuose 1643 m. vienas choras buvo virš zakristijos, o antras – priešais jį. Kitur choras buvo tik vienas šiandien įprastoje vietoje, virš pagrindinių durų. Chorą juosė grotelės, jis buvo išklotas lentomis ir išdažytas.⁶⁸ Joniškyje 1621 m. minimas „labai gražus choras su dažytais grotelėmis“; Pušaloto bažnyčios choras 1639 m. buvo „įstabiai pastatytas“, padalytas į tris chorų.⁶⁹

Svarbi bažnyčios interjero dalis buvo kriptos, paprastai įrengiamos po altoriais. 1643 m. vyskupijos vizitacijoje nurodyta įrengti atskiras kriptas kunigų laidojimui. Naujai pastatytoje Radviliškio bažnyčioje 1645 m. kriptos įrengtos po didžiuoju ir šoniniu altoriais. 1647 m. Klovainiuose būta trijų kriptų: viduryje – kunigams ir pakrikštytiems kūdikiams laidoti⁷⁰, šonuose – geradariams. Naujai įrengiamos kriptos dažnai sugadindavo išlygintą bažnyčios grindinį; supuvus kriptą dengusioms lentoms

1648 m. Josvainiuose baimintasi, kad grindys ties didžiuoju altoriumi neįlūžtų. Taip pat reikėjo akylai paisyti kriptų sandarumo, kad per atsivėrusias skylės neįlįstų vagys arba šunys.⁷¹ Rūpinantis palaikų saugumu įėjimas iš bažnyčios į kriptas kai kada (?) buvo rakinamas (Klovainiai, 1637 m.); dėl to, kad kriptas su palaidojimais užliedavo Nemuno potvyniai, vizitatorius 1635 m. nurodė per metus perkelti Seredžiaus bažnyčią į specialiai parinktą aukštesnę vietą. Kita vertus, nežinia, kaip buvo pasielgta su „eretikų“ palaikais iš protestantų atgautoje Kuršėnų katalikų bažnyčioje (1621 m.).⁷²

Pagrindinis bažnyčios interjero akcentas ir svarbiausias jo elementas – altorius(-iai). 1579 m. Pekulo vizitacijoje pastebima viduramžiams būdinga praktika: bažnyčioje statomas vienas altorius, o šoniniai yra ten, kur esama specialių fundacijų altoriams. 1621 m. vizitacijoje vaizdas dar panašus – vyrauja bažnyčios su vienu altoriumi; turinčiose po du altorius, atrodo, veikia altarijos; išimtis – po tris (?) altorius turinčios Joniškio ir Šiaulių bažnyčios. 1643 m. vizitacijoje vyrauja vieną arba du altorius turinčios bažnyčios, tačiau kai kuriose esama netgi keturių (Alsėdžiai) ar penkių (Šeduva, Šiauliai), o 1648–1649 m. vizitacijoje jau vyrauja bažnyčios su trimis altoriais. Bažnyčios su vienu ar dviem altoriais pasitaiko taip pat retai kaip ir turinčios 5 altorius (Kražių parapinė bažnyčia). Altorių gausėjimas matyti ir pasekus paskirų bažnyčių raidą: per pirmąjį XVII a. pusę altorių skaičius išaugo Batakiuose, Klovainiuose, Šiauliuose, Užventyje, Radviliškyje, Viduklėje, Akmenėje, Žagarėje, Krakėse, Šeduvoje. XVII a. viduryje vieno altoriaus „oficialiai“ jau buvo per mažą – Švėkšnos bažnyčios vizitatorius 1644 m. nurodė įrengti bent paprasčiausią šoninį altorių.⁷³ Šoninių altorių radimasi daugiausia skatino privatūs fundatoriai ir brolijos, ypač sparčiai paplitusios būtent XVII a. 4–5-ajame dešimtmetyje.

Svarbus bažnyčios įrangos elementas, fiksuojamas kiekvieno vizitatoriaus, buvo krikštykla (lot. *fons baptismalis*). Ji turėjo būti įrengta pagrindinėje bažnyčios erdvėje, gerai matomoje vietoje. Dažniausiai pasitaikančios vietos, tiek Evangelijos, tiek Epistolos pusėje, – prie šoninio altoriaus ar koplyčios, pačioje koplyčioje, prie sakyklos, bažnyčios viduryje, po presbiterijos sija. Kartais krikštykla bažnyčios viduryje glaudėsi prie šoninės pastato sienos (Gruzdžiai, 1643 m.) ar net buvo prie jos pritvirtinta (Papilė, 1643 m.).⁷⁴ Retkarčiais krikštykla „slėpėsi“ už sakyklos (Užventis, 1648 m.) ar net zakristijoje (Baisogala, 1639 m., Šilalė, 1644 m.⁷⁵). 1648 m. vizitatorius nurodė „nematomoje vietoje“ (Užventis), „prie sienos šalia zakristijos, nelabai tinkamoje vietoje“ (Seredžius) ir „netinkamoje krikštyklai vietoje“ (Butkiškė) buvusias krikštyklas perkelti į atvirą vietą bažnyčios viduryje.

Duomenų apie krikštyklų formas nedaug. Buvo įprasta ir pageidautina krikštyklą aptverti grotelėmis, kad spūsties metu žmonės jos neapverstų.⁷⁶ Krikštyklos indas buvo talpinamas medinėje⁷⁷ dažytoje⁷⁸ konstrukcijoje. Tikslėnių žinių apie krikštyklos išvaizdą vizitacijų ir inventorių tekstuose beveik nėra. 1621 m. Joniškio

je minima krikštykla, „tarsi stovinti ant vienos kojos“ ir dengta „kupoliniu dangčiu“; „iškilus dangtis“ minimas ir 1643 m. Kuršėnuose. 1648 m. Veliuonos bažnyčioje minima „skrynios pavidalo“ krikštykla. Visiškai nepriimtina, tačiau šen bei ten buvo aptinkama tiesiog žemėje įtvirtinta krikštykla (Viduklė, 1648 m.) – dažniausiai paprastas rąstas išskobtu vidumi.⁷⁹

Apie sakyklas ir klausyklos informacijos vizitacijų tekstuose daug mažiau; ji atsitiktinė ir sunkiau apibendrinama. Sakykla (lot. *suggestum(-us)*, *ambona*) paprastai buvo įrengiama šalia zakristijos (Linkuva, 1621 m.; Baisogala, 1639 m.; Akmenė, Šakyna, Žagarė, 1643 m.) ar šoninio altoriaus (Klovainiai, 1635 m.; Josvainiai, 1648 m.), arba tarp jų (Kurtuvėnai, 1643 m.), kartais – bažnyčios viduryje (Joniškis, 1621 m.⁸⁰). Ji turėjo būti atviroje ir gerai matomoje vietoje, todėl Kuršėnuose 1643 m. nurodyta ją perkelti prie sienos maždaug ties bažnyčios viduriu.

Net ir kai kuriose mūrinėse bažnyčiose (pvz., Šeduvos, Kretingos) sakyklos buvo medinės⁸¹, dažytos, drožėjo arba staliaus darbo. Neaišku, ar minimi sakyklų baldakimai (Klovainiai, 1629 m.; Nemakščiai, 1640 m.; Alsėdžiai, 1643 m.; Kartena 1647 m.) buvo išimtis ar taisyklė. Alsėdžiuose (1643 m.) sakykla buvo keturkampio plano, Kartenoje (1647 m.) – su evangelistų atvaizdais; Klovainiuose (1629 m.) viršum sakyklos buvo pritvirtinta Nukryžiuojimo grupė. Linkuvoje (1621 m.) sakykla buvo dažyta įvairiomis spalvomis, Batakiuose (1621 m.) – geltonai, o Klovainių sakykla buvo dažyta „nepaprastai, kartu su laiptais“.⁸² Išskirtinos puošnės sakyklos Joniškioje (1621 m.) ir Šeduvoje (1643 m.). Pirmoji buvo „gan tinkama, nauja ir graži, puošiamą kupolo ir viršuje, ir apačioje“, o antrąją, drožėjo darbo, rėmė šv. Pauliaus statula ir vainikavo kupolinis baldakimas, kurio viršūnėje puikavosi drožtinis Pelikanas, o vidinėje pusėje buvo pavaizduotas šv. Dvasios balandis.

Klausykla, kitaip nei krikštykla ar sakykla, susiformavo ir svarbia bažnyčios interjero dalimi tapo tik katalikiškosios Reformos metu; ji padėjo išvengti nepageidaujamo fizinio nuodėmklausio ir penitento kontakto.⁸³ Iš pradžių tai buvo atvira nešiojama kėdė prie didžiojo altoriaus ar presbiterijos; sustiprinta tvirtomis medinėmis grotelėmis ji ilgainiui virto tridaliu menišku baldu ir stabilia bažnyčios interjero dalimi.⁸⁴ 1579 m. Žemaičiuose klausyklų dar nebuvo; 1621 m. vizitacijoje klausyklos nebe naujiena, o XVII a. viduryje jau sunku rasti bažnyčią be vienos ar dviejų klausyklų. Klausyklos išvaizdą ir funkcionavimą detalizavo 1643 m. vyskupijos vizitacijos nutarimai: klausyklos turėjo būti užsklendžiamos, jose turėjo kabėti bulės *In coena Domini* tekstas, koks nors maldingas paveikslėlis (skirtas ir nuodėmklausiu, ir penitentui) bei juodos ar kitos spalvos užuolaida apsisiausti; moterų išpažinčių buvo galima klausyti tik šviesiu paros metu. Klausyklos langelis turėjo būti grotuotas.⁸⁵ 1647 m. Žemaičių kapitula nutarė įrengti klausyklą Varnių katedroje „Romos pavyzdžiu“⁸⁶ – galbūt tokiu aki-vaizdžiu būdu siekta efektyviau įdiegti vyskupijos bažnyčiose rafinuotos klausyklos tipą.

Tai, kad klausyklos paplito būtent XVII a. I pusėje, liudija ir viena iškalbinga detalė – visur minima, kad klausyklos naujos (išskyrus seną Baisogaloje 1639 m.). Dažniausiai bažnyčioje stovėjo viena klausykla, rečiau – keletas (dažniausiai dvi). Išimtis – Klovainių bažnyčia (1637 m.), kurioje būta, regis, net penkių klausyklių, ir keturios klausyklos Kražių bažnyčioje (1621 m.). Klausyklos buvo įrengiamos po sakykla (Klovainiai, 1637 m.; Kuliai, 1643 m.), prie šoninių altorių (Joniškis, 1621 m.; Klovainiai, 1637 m.; Alsėdžiai, 1643 m.), šoninėse koplyčiose (Klovainiai, 1637 m.), presbiterijoje netoli zakristijos (Tryškiai, Akmenė, 1643 m.). Svarbiausia – klausykla turėjo būti pastatyta viešoje vietoje.⁸⁷ Kartais kaip klausykla dar buvo naudojamas paprastas suolas šalia altoriaus.⁸⁸ Dažniausiai klausyklos buvo dažomos žaliai (Šaukėnai, Joniškis, Pašvitinys, 1621 m.; Klovainiai, 1637 m.; Užventis, 1642 m.).

Presbiteriją nuo navų dalies skyrusi medinė sija su Nukryžiuavimo grupe (Nukryžiuotasis, Marija ir apašt. Jonas) buvo faktiškai privalomas to meto bažnyčios interjero elementas.⁸⁹ Tai buvo iš medžio drožta skulptūrinė grupė, nors pasitaikydavo ir kitų variantų: 1643 m. Alsėdžiuose Marija ir Jonas buvo nutapyti ant lentos, o Kurtuvėnuose ant medinio kryžiaus pritvirtintas popierinis Nukryžiuotojo atvaizdas. XVII a. pradžioje esama užuominų apie medžiaginį Nukryžiuotojo perizonijų.⁹⁰ Kartais Nukryžiuavimo grupės elementai buvo panaudojami kitose bažnyčios vietose – 1647 m. Kartenoje Marijos atvaizdas iš Nukryžiuavimo grupės su įrašais aplinkui kabėjo virš zakristijos durų.

Altoriai. Altorius vizitacijų ir inventorių tekstuose apibūdinančių terminų nomenklatūros požiūriu kelia nemažai klausimų. Atrodo, kad terminų reikšmė istoriškai kito; dėl nesisteminio terminų vartojimo dar sunkiau adekvačiai suvokti tekstą. 1621 m. vizitacijoje minima nemaža mūrinių altorių – veikiausiai turimos omenyje jų mensos (terminas *mensa* nagrinėjamuose XVII a. I pusės tekstuose praktiškai neaptinkamas), o pagrindinė retabulo scena vadinama *icona altaris*. 1643 m. ir 1648–1649 m. vizitacijose *mensa* vadinama „baze“ (*basis seu stipes* – Veliuona, 1648 m.), o visa altoriaus struktūra arba retabulas – tiesiog *altare* arba *structura altaris*. Kita vertus, neaišku, ką galėtų reikšti *sedes altaris* (Kaltinėnai, 1621 m.) – turbūt irgi kalbama apie mensą, nes Šeduvos dekanato vizitatorius vartojo terminus *sedes seu fundamentum altaris* (Surviliškis, 1639 m.). Neaiški 1621 m. vizitacijos sąvoka *pes altaris*, atrodo, buvo vartojama kaip altoriaus laipto (*gradus*) sinonimas.⁹¹

Konsekruotų altorių vyskupijos paparinėse bažnyčiose buvo nedaug. Praktika konsekruoti stabilius altorius kartu su bažnyčia plito Jurgio Tiškevičiaus laikais. Tai buvo taikoma tiek mūriniams bažnyčioms (Šiauliai, Veliuona), tiek ir medinėms (Klovainiai, Gruzdžiai, Luokė). Dažniausiai altoriaus mensoje buvo įdedamas konsekruotas portatilis.

Altorių įrengimas dažnai vykdavo etapais – tai liudija altoriai „be struktūros“, t. y. mensos su paveikslais, be architektūrinio retabulo. Vietoje altoriaus paveikslai

1621 m. kabojo Kuršėnuose ir Žagarėje, 1635 m. Pakruojyje Mišios buvo laikomos prie didelio Atsimainymo paveikslo, 1639 m. Dotnuvoje altorius buvo sudėtas iš 45 „rusėniškų“ paveikslų, o Kuliuose 1643 m. šoninius altorius irgi faktiškai atstojo paveikslai. Galimas dalykas, kad užuomina apie „aplinkui tik tapytą“ Luokės didžiojo altoriaus „struktūrą“⁹² nurodo atvejį, kai retabulą atstojo jį imituojanti sienų tapyba.

Anot Marijos Matuškaitės, XVII a. I pusėje „tikriausiai dar buvo daug XVI amžiaus suveriamųjų altorių“, tačiau tuo metu įrenginėtos bažnyčiose jau vyravo architektūriniai altoriai.⁹³ Šį teiginį sunku patvirtinti ar paneigti tiek dėl labai fragmentiškų duomenų, tiek dėl nepakankamai aiškaus altorių aprašymo šaltiniuose. Keletu atvejų, atrodo, iš tiesų kalbama apie dėžės pavidalo altorių retabulus, kurie kartais būdavo suveriami.⁹⁴ Galbūt tokio tipo altorius (drožtinis, su devyniomis skulptūromis, puoštomis aukso ir sidabro spalvomis, uždaromas dviem lentomis, ant kurių pavaizduoti evangelistai; po jomis buvo lenta (predela?) su kryžių nešančio Kristaus atvaizdu) aprašytas 1639 m. Dotnuvoje. Panašiai galėjo atrodyti ir stebuklingas Marijos atvaizdas Plungėje tarp 1643 ir 1647 m.⁹⁵

Nors vieno Joniškio bažnyčios altoriaus šonuose esančios aukštos baltos kolonos minimos jau 1621 m. vizitacijoje, užuominų apie architektūrines altorių retabulų detales ypač pagausėja 5-ojo dešimtmečio tekstuose. 1648 m. minimi didieji altoriai su kolonomis Ariogaloje (senas), Butkiškėje, Veliuonoje, šoninis brolijos altorius Viduklėje, o 1644 m. – naujas šoninis altorius Gargžduose. Pradedama vartoti ir „tarpsnio“ (lot. *contignatio*) sąvoka: kelių tarpsnių altoriai minimi Krakėse (šoninis) ir Šakynoje (didysis) – 1643 m., Veliuonoje (didysis) – 1648 m.

Absoliuti dauguma altorių retabulų buvo mediniai, drožėjų darbo. Jie buvo dažomi auksu, sidabru ir įvairiomis spalvomis,⁹⁶ taip pat marmuro⁹⁷ arba juodmedžio⁹⁸ imitacija. Kartais pasidabruojamos ir paauskuojamos (Viduklės brolijos altorius, 1648 m.) ar nudažomos marmuro imitacija buvo tik jų kolonos.⁹⁹ Nelabai aišku, ką vizitatorius turėjo omenyje apibūdinamas naują Žagarės bažnyčios altorių, „plokštumoje išdažytą/ištaptą itališku būdu“,¹⁰⁰ – gal čia irgi užuomina į sieninę iliuzinę tapybą? Taip pat neaišku, kaip atrodė šoninis Šv. Marijos Magdalenos altorius Krakėse (1648 m.), pastatytas kaip vainikas arba karūna.¹⁰¹

Kartais užsimenama ir apie mensos dekorą, nors dažniausiai jos priekį puošė antepedijus. 1621 m. naujai įtaisyta Kaltinėnų didžiojo altoriaus mensa buvo „dažyta violetine ar veikiau kaštonine spalva“ ir puošta figūromis bei paausavimais, o šoninio Joniškio bažnyčios altoriaus mensoje vaizduotas Nuėmimas nuo kryžiaus.

Įvairiose altorių dalyse dažnai pasitaikydavo užuominų apie jų fundatorių arba pastatymo datą. Šeduvos Šv. Angelo Sargo altoriaus šonuose 1643 m. buvo ištapyti pono Griškevičiaus herbai, o vysk. Abraomo Vainos herbas ženklinio Apreiškimo altorių Alsėdžiuose (1643 m.). Įrašų apie fundaciją 1621 m. būta šoniniuose

Viduklės (virš altorinio paveikslo) ir Šaukėnų altoriuose, 1643 m. – šoniniame Šv. Onos altoriuje Šiauliuose. 1639 m. Pušalote abu šoniniai altoriai buvo papuošti lenkiškais aštuoneiliais, apdainuojančiais fundatorių herbus. 1621 m. ant Jonišio bažnyčios didžiojo altoriaus laipto (ar mensos? – *in pede Altaris*) buvo įrašyti įgijimo metai (1607 m.).

Didelė altorių įrangos ir priežiūros¹⁰² įvairovė neskatino unifikatorišku vizitatorių potvarkių. Tik keletu atvejų, prispirti objektyvios būtinybės, jie nurodė altorius taisyti. 1621 m. nurodyta per trumpą Batakių bažnyčios altoriaus mensą pailginti iki 3,5 uolekčio, o 1644 m. Žarėnuose vicedekanas įpareigojo ištiesinti pakrypusį didįjį altorių.

Altoriaus komponentai. Katalikiškosios reformos laikotarpiu į didįjį altorių buvo perkeltas ir svarbiausiu jo elementu tapo tabernakulis (lot. *tabernaculum*, *ciborium*, galbūt ir *reclinatorium*?). Žemaičių vyskupijoje tai įvyko tarp 1579 ir 1621 metų: jei T. Pekulo vizitacijos metu tabernakulis beveik visais atvejais buvo medinė spintelė, pritvirtinta prie presbiterijos sienos, tai per vysk. S. Kiškos vizitaciją tabernakulis jau buvo didžiajame altoriuje. Kartais tabernakulis altoriuje nesudarydavo savarakiškos struktūros – jis būdavo „įrėžtas ir įdėtas į patį altorių“ (*ipsi altari incisum et inclusum* – Kelmė, 1648 m.) ar neišsiskirdavo iš altoriaus mensos (Akmenė ir Žagarė, 1643 m.). Atvejis, kai tabernakulis buvo įkomponuotas ne altoriaus centre, o prie jo dešiniojo šono (*ad latus dextrum altaris* – Luokė, 1648 m.), buvo unikalus.

Tabernakulį perkėlus į didįjį bažnyčios altorių ir augant eucharistiniam pamaldumui, XVII a. I pusėje įmantrėjo ir kadaise buvusios paprastos spintelės dekoras¹⁰³. Tabernakulis buvo medinis, dažytas¹⁰⁴, kvadratinio (Baisogala ir Šiaulėnai, 1639 m.) arba apskrito (Šiauliai, 1621 m. ir 1643 m.; Telšiai, 1648 m.) plano. Jis buvo puošiamas paausuotais figūriniais drožiniais (Betygala, Ariogala, Josvainiai, 1648 m.), dažytais ir paausuotomis kolonomis (Josvainiai, 1648 m.), paausuojamas visas (Ariogala, 1640 m.; Šeduva, 1643 m.). Išskirtiniu puošnumu pasižymėjo Jonišio (1621 m.), Šeduvos (1643 m.) ir Šiaulių bažnyčių tabernakuliai. Joniškėje tabernakulis (*reclinatorium*) buvo iškilus ir aukštas, remiamas baltų kolonų, virš jo kupolo kilo mažas bokštelis stiklo langeliais, o prie durelių buvo dviejų budinčių angelų skulptūros. Šeduvoje tabernakulio kupolą irgi rėmė keturios kolonėlės, puošė paausutas drožtinis Nukryžiuotasis ir angelai, o kupolo viršuje – paausutas Šv. Dvasios simbolis. Šiaulių bažnyčios tabernakulį puošė Išganytojo, evangelistų, Dievo Avinėlio ir spindulių apgaubto Jėzaus Vardo drožiniai. Įdomu, kad vizitatorius liepė nuimti Dievo Avinėlio skulptūrą nuo tabernakulio viršaus – esą „šventieji kanonai“ draudžia vaizduoti Viešpatį Kristų Avinėlio pavidalu (?) – ir pakeisti ją Kristaus atvaizdu *in propria specie*.¹⁰⁵ Čia vizitatorius veikiausiai turėjo omenyje Pasaulio Išganytojo (*Salvator mundi*) statulą – ji vainikavo Surviliškio ir Baisogalos bažnyčių tabernakulius 1639 m.

Rūpinantis tabernakulio puošnumu nederėjo pamiršti ir švaros. 1643 m. vizitacijoje nurodyta iš išorės apdengti tabernakulį baltu ar kokios kitos spalvos dangalu (lot. *conopaeum*, *velum*), apsaugančiu nuo dulkių. Panašiai turėjo būti dengiami ir altoriai – šoninius nurodyta ne pamaldų metu dengti bent vienu užtiesalu.¹⁰⁶ Rūpintasi, kad nebūtų skylių lubose, pro kurias įskridę balandžiai teršia altorius.¹⁰⁷ Vis dėlto svarbiausią funkciją saugant altorių ir tabernakulį nuo dulkių ir šiukšlių turėjo atlikti baldakimas (lot. *baldachinum*, *umbella*).¹⁰⁸ Įvairiose vizitacijose nuolat aptinkamas nurodymas juos įtaisyti bent jau didžiajame altoriuje. Kai kada baldakimai buvo pakabinami per žemai, ir vizitatoriai reikalaudavo juos perkelti aukščiau (Viduklė, Šiauliai, 1621 m.). Baldakimų būta ir medinių, ir dažytų medžiaginių (*ex tela depictum* – tokie randami Plungėje ir Alsėdžiuose). 1637 m. Klovainiuose baldakimai buvo papuošti tapytu kieliku su ostija (didžiajame altoriuje) ir Jėzaus bei Marijos vardais (šoniniuose altoriuose). 1621 m. Šeduvoje rastas senas baldakimas buvo perdarytas iš seno Išganytojo paveikslo.

Po didžiojo altoriumi turėjo būti įrengta *piscina* – talpykla panaudotam švęstam vandeniui ir sudegintų šventųjų aliejų pelenams supilti. Ji turėjo būti įrengta altoriaus mensos šone arba presbiterijos kampe; pabrėžta, kad piosinos anga turinti būti nedidelė, kad vidun neįlįstų vaikai ir čia nebūtų laikomi kiti daiktai.¹⁰⁹

Dar viena svarbi altoriaus aplinkos detalė buvo laiptas arba laiptai (*gradus*) – Kelmėje, kur 1648 m. altoriaus laipto nebuvo, vizitatorius nurodė jį parūpinti. Altoriaus laiptas paprastai buvo dengiamas raudonu (1621 m. vizitacija), kartais juodu (šoninis altorius Klovainiuose, 1629 m.) audeklu.

Altoriaus zoną juosė grotelės, dažytos įvairiomis spalvomis (Joniškis, 1621 m.) ir žaliai (Batačiai, 1621 m.), su durelėmis (Pušalotas, 1639 m.) ir užtiesalu. Kartais grotelių juosiamame plote būdavo ankšta (Šakyna, 1643 m.), ypač kai jų galai remdavosi į altoriaus šonus (Joniškis, 1621 m.), tad celebranto patogumui buvo patariama grotelės atitraukti (Linkuva, 1621 m.) arba, paliekant tokį patį atstumą nuo altoriaus, jas pratęsti nuo vienos presbiterijos sienos iki kitos (Kaltinėnai, 1621 m.). Tiesa, kartais nė grotelės negelbėdavo celebranto nuo presbiterijoje susispietiančių moterų...¹¹⁰

XVII a. I pusėje Žemaičių vyskupijos parapinių bažnyčių pastatuose pastebimas ir tradicijos tęstinumas, ir naujovės. Labiausiai tradiciją išlaikė pastato planas ir eksterjeras bei bažnyčios aplinka – bene vienintelės naujovės čia buvo mūrinių bažnyčių pastatų plitimas ir osorijų (kaulinių) atsiradimas šventoriuose. Katalikiškoji reforma daugiausia paveikė tiesiogiai su liturgija ir sielovada susijusį bažnyčių interjerą: daugėjo altorių; vis labiau puošiamas tabernakulis buvo perkeltas į didįjį altorių; atsirado, plito ir sudėtingesnę struktūrą įgijo klaušyklos; vyraujančia muzikos choro vieta tapo balkonas virš prieangio arba didžiųjų bažnyčios durų.

Nuorodos

- ¹ Studijoje *Žemaičių medinių bažnyčių architektūra* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1996) esančiame trumpame skyriuje apie XV–XVII a. I pusės bažnyčių architektūrą (p. 7–9) autorė praktiškai rėmėsi tik 1675–1677 m. generalinės vizitacijos duomenimis.
- ² M. Paknys, *Mecenatystės reiškinyje XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
- ³ Žr., pvz., Lietuvos XV–XVI a. medinių bažnyčių architektūros bruožai, *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 2, p. 34–41; Lietuvos medinės dvibokštės bažnyčios, ten pat, 1998, Nr. 5, p. 21–31; Mediniai kulto pastatai su kolonomis fasaduose, ten pat, 1997, Nr. 1, p. 45–48; Lietuvos medinių kulto pastatų eksterjero polichromija, ten pat, 1996, Nr. 1, p. 30–32.
- ⁴ Fragmentiškai išlikęs vizitacijos tekstas paskelbtas: *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, sudarė L. Jovaiša, J. Tumelis, Vilnius: Aidai, 1998.
- ⁵ Žr. P. Thaddäus Lang, La Riforma in trasformazione: I questionari delle visite pastorali cattoliche in Germania nel XVI e XVII secolo, *Le visite pastorali*, a cura di Umberto Mazzone e Angelo Turchini, Bologna: Il Mulino, 1985, p. 77–78.
- ⁶ *Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas* (toliau – KAKA), b. 137, f. 1r–14v (Kražių, Viduklės, Batakių, Kaltinėtų bažnyčios), 20r–59v (Šaukėnų, Kuršėnų, Akmenės, Žagarės, Joniškio, Pašvitinio, Linkuvos, Šiaulių, Radviliškio, Šeduvos bažnyčios).
- ⁷ KAKA, b. 137, f. 94r–99v (Klovainių, Pakruojo bažnyčios), 122r–130r (Veliuonos, Seredžiaus bažnyčios).
- ⁸ KAKA, b. 136, f. 51r–52v, 54r–73v (Kurtuvėnų, Šaukėnų, neidentifikuota, Tryškių, Akmenės, Papilės, Kuršėnų, Gruzdių, Šakynos, Žagarės bažnyčios); KAKA, b. 137, f. 103r–108v (Grinkiškio, Radviliškio, Šiaulių bažnyčios).
- ⁹ KAKA, b. 137, f. 73r–93v (Luokės, Užvenčio, Kražių, Kelmės, Nemakščių, Viduklės, Girkalnio, Betygalos, Ariogalos, Butkiškės, Čekiškės, Pernaravos, Krakių, Josvainių bažnyčios); KAKA, b. 136, f. 91r–92v (neidentifikuota (Vilkijos?), Seredžiaus bažnyčios); *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAB RS), f. 122, b. 41, f. 1r–6v (Seredžiaus, Veliuonos, Pajūrio, Tauragės, Batakių, Sedos, Telšių bažnyčios).
- ¹⁰ „Et quia acta anterioris Visitationis ea, quae Ecclesiam concernunt, sufficienter exprimunt, eadem iterare non est visum“ (Betygala, 1648 m.); „Huius Ecclesiae dos et monumenta sufficienter descripta habentur in Visitatione Generali ab ipso Illustrissimo et Reverendissimo D. Lociordinario peracta anno 1635; ea hic reiterare non est visum“ (Ariogala, 1648 m.).
- ¹¹ KAKA, b. 136, f. 9r–12r.
- ¹² KAKA, b. 137, f. 173r–182v (beveik visas vizitacijos tekstas); *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 1671, ap. 4, b. 203, f. 203r–v (Gargždų bažnyčios vizitacijos pabaiga).
- ¹³ LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 293, f. 1r–15r, 51r–v (visas vizitacijos tekstas); KAKA, b. 136, f. 74r (vizitacijos teksto antraštinis lapas).
- ¹⁴ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 322, f. 245r–252r.
- ¹⁵ KAKA, b. 136, f. 41r–50v (Baisogalos, Surviliškio, Dotnuvos, Šiaulėnų, Klovainių, Pušaloto, Krakių, Josvainių bažnyčios); LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 346, f. 3r–4v (Baisogalos, Josvainių, Grinkiškio bažnyčios).
- ¹⁶ Tokio pobūdžio Pašvitinio, Akmenės, Žagarės bažnyčių inventoriai sudaryti 1611 m. vyskupiją vizituojant vysk. Mikalojui Pacui, žr. KAKA, b. 136, b. 1r–8v.
- ¹⁷ LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 367, f. 35r–36r, 51r–52v, 62r–66r, 72r–73r, 79r–84r (1624, 1635, 1637, 1630, 1647 m. inventoriai).
- ¹⁸ LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 300, f. 33r–v (1635 m. pertvarkos nutarimai), 40r–47v (1643 m. inventorius).
- ¹⁹ LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 321a, f. 5r–8r (1637 m. inventorius ir jo papildymai iki 1644 m.).
- ²⁰ LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 372 (bylos turinys klaidingai priskirtas Krekenavos bažnyčiai), f. 2r–7v (1635 m. inventorius ir jo papildymai 1639–1648 m.).
- ²¹ LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 360, f. 13r–17r (1647 m. inventorius).
- ²² LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 379, f. 377r–378v (1649 m. inventorius).
- ²³ LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 417, f. 203r–206v (1639 m. inventorius ir jo papildymai iki 1649 m., 1642 ir 1647 m. dekanų vizitacijų pertvarkos nutarimai), 238r, 239r, 243r (žinios apie bažnyčios vagystes 1641 ir 1642 m.).
- ²⁴ LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 429, f. 16r–v, 23r–24r, 28r–29r, 42r–45v (1635, 1637 m. ir kt. inventoriai, 1645 m. bažnyčios statybos išlaidos).
- ²⁵ LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 456, f. 163r–163ar, 177ar–v, 178r–179r (1644 m. generalinės ir 1645 m. dekanų vizitacijų pertvarkos nutarimai, 1630 m. inventorius).
- ²⁶ LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 472, f. 483r–484v, 489r–v (1647 m. inventorius).
- ²⁷ LVIA, f. 696, ap. 2, b. 798, f. 5r–9v; f. 10r–11v išliko 1643 m. generalinės vizitacijos pertvarkos nutarimai.
- ²⁸ LMAB RS, f. 25, b. 321 (fotokopija).
- ²⁹ KAKA, b. 136, f. 25r–v, 27r–28r, 29r–30v, 32v–37r, 40r–41r (1632 m. Šaukėnų bažnyčios, 1635 m. Kražių bažnyčios Marijos brolijos, 1635 m. Laukuvos bažnyčios, 1643 m. Šeduvos ir Smilgių bažnyčių inventoriai).
- ³⁰ Liudijimų, iš kokios medienos buvo statomos bažnyčios, beveik nėra, tik 1647 m. paminėta, kad Klovainių bažnyčia pušinė. Anot Rimvydo Laužiko, statybai dažniausiai naudota būtent pušies, rečiau – eglės, atskirais atvejais – maumedžio ar lapuočių mediena, žr.: R. Laužikas, Lietuvos XV–XVI a. medinių bažnyčių architektūros bruožai, *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 2, p. 37.
- ³¹ Tai liudijantys dokumentai perrašyti 1621 m. vizitacijoje.
- ³² V. Levandauskas, *Šiaulių renesanso paminklas*, Vilnius: Mintis, 1988, p. 12–17.
- ³³ 1621 m. vizitacijoje minimas mūrinis bažnyčios „choras“ (t. y. presbiterija); 1643 m. jau visa bažnyčia buvo mūrinė.
- ³⁴ 1635 m. vizitacijoje užsiminta, kad mūrinė bažnyčia pradama statyti, 1644 m. ji buvo konsekruota, žr.: P. Legaczynski Sieratowicz, *Encaenia Wielonensis ecclesiae sub auspiciis Aquilae Radvilianae celebrata...*, [Vilnae, 1644].

- ³⁵ Šiaulėnų parapijos dokumentai, *LVI*A, f. 1671, ap. 4, b. 454, f. 110r.
- ³⁶ Šiaulių bažnyčios konsekracijos proga 1634 m. vietos klebono Petro Tarvainio išleistos knygelės *Przywitanie wesołe...* pratarinėje užsimenama, kad Radvila Našlaitėlis „w bliskich Janiskach wieczną pamiątkę Xiążęcey y Starościnyney pobożności swoiey zostawił“.
- ³⁷ Stačiakampio plano medinių bažnyčių pastatų vyravimą nurodo ir R. Laužikas, žr.: R. Laužikas, Lietuvos XV–XVI a. medinių bažnyčių architektūros bruožai, p. 38.
- ³⁸ Prieangį nurodyta įrengti Žagarėje (1611 m.), Šaukėnuose (1621 m.), Sedoje (1649 m.). Anot vysk. S. Kiškos, be jo pastatas atrodąs netinkamas ir neužbaigtas („Porticum, alias Babiniec, diligenter sollicitabit maiores, ut extruatur ante Ecclesiam, nimis etiam indecens et corpus imperfectum oculis omnium subiicitur“, Šaukėnai, 1621 m.).
- ³⁹ Dvi zakristijos minimos mūrinėse Joniškio (1621 m.) ir Šiaulių bažnyčiose (1643 m.), taip pat Krakių bažnyčioje (1648 m. inventorius); zakristija Epistolos pusėje – Gruzduose (1643 m.).
- ⁴⁰ „...supra idem [sacrarium] sacrarium parvum, per quod ad organa et ad chorum ascenditur“, „In sacrario dicto non servantur res Ecclesiae, sed in murato iam perfecto, quod situm invenimus a Cornu Evangelii, Deo favente, postquam opus ipsum perficietur, satis pulchrum et excellens“ (Šiauliai, 1621 m.).
- ⁴¹ Bokštelio kilmė gana paslaptinga: tiriant medines XV a. Lenkijos bažnyčias nustatyta, kad bokštelių konstrukcijos įrengtos vėliau negu stogo, taigi statant bažnyčias bokšteliai ant kraigo dar nebuvo numatyti, žr.: R. Brykowski, *Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Ossolineum, 1981, p. 150.
- ⁴² Plg. Kražių parapiinės bažnyčios bokštelio aprašymą (1648 m.): „cum copula supra tectum Ecclesiae affabre facta et depicta, super cum globo aereo deaurato et cruce deaurata“. Kryžiai virš bokštelio paprastai būdavo paausuoti; Alsėdžuose 1643 m. minimas žaliai dažytas kryžius. Konkretesnių nuorodų apie architektūrinę bokštelio išvaizdą nepasitaiko, tik Luokėje (1648 m.) nurodyta, kad bokštelis apskritas.
- ⁴³ „Crux supra Ecclesiam... ut quam citissime fiat et extruatur“ (Šaukėnai, 1621 m.).
- ⁴⁴ Bokštai su varpais virš prieangio buvo Akmenėje (1621 m.), Pušalote (1639 m.), Tryškiuose (1643 m.), Krakėse (1648 m. vizitacija). Varpas bokšte neminimas Gruzduose (1643 m.); 1632 m. Šaukėnuose bokštas stovėjo nebaigtas.
- ⁴⁵ 1643 m. du bokštai-varpinės (nors varpai kabėjo tik viename iš jų) buvo piramidžių pavidalo („instar Pyramidum“), dengti geležies skarda ir užbaigti paausuotais kryžiais bei vėtrungėmis („ventilabra duo ferrea deaurata“).
- ⁴⁶ 1621 m. Šaukėnuose minimos ažuolinės malksnos.
- ⁴⁷ Medinė Žagarės bažnyčia 1643 m. buvo „tectum inculte stramine“.
- ⁴⁸ 1648–1649 m. vizitacijoje pakrypusį šiaudų stogą su mediniu kryžiumi turėjo Čekiškės bažnyčia, iš žabų supinta („virgultis simplicibus contexta“) Pernaravos koplyčia ir bažnyčią atstojusi paprasta troba Tauragėje; 1640 m. šiaudais buvo dengta ir naujai pastatydinta bažnyčia Smilgiuose.
- ⁴⁹ 1621 m. Šaukėnų klebonui nurodyta: „Parietes asseribus finaliter muniendos ab iniuriis caeli ut curet“. Beje, nuo „dangaus skriaudų“ bažnyčią turėjo saugoti ir šventoriaus medžiai – 1635 m. Alsėdžuose liepta išnaikinti paukščių lizdus, kad naudingi medžiai nenudžiūtų: „Nidos avium tollat ex arboribus circa Ecclesiam existentium [?!], ne successive arescant, cum sint utiles et necessarie [?] ad arcendas iniurias caeli“.
- ⁵⁰ „Obstruatur ad maius Altare foramen, ne fures irrepant“ (Batakliai, 1644 m.); „Foramina Ecclesiastica obstruantur a furibus“ (Kvėdarna, 1644 m.).
- ⁵¹ „Appendix ante fores Ecclesiae alias podium sive pergula (pro orantibus ante clausam Ecclesiam) aedificata et tecta“.
- ⁵² „Porticus circa totam Ecclesiam pro processione commodius peragenda tempore nubilo seu pluvioso, similiter tecta tegulis ligneis“ (Pušalotas, 1639 m.).
- ⁵³ „In Corpore Ecclesiae ipso in circum curritorium pulchrum“ (Radviliškis, 1621 m.).
- ⁵⁴ Šventoriaus neturėjo tik kai kurios naujai ar laikinai pastatydintos bažnyčios, pvz., Pernaravos koplyčia, 1648 m. stovėjusi „atvirame lauke“ („in patenti campo“).
- ⁵⁵ 1648 m. Ariogaloje nurodyta šventorių aptverti: „cum lapides illi, quae cinxerant, pro ipsius Ecclesiae fundamentis sint sumpti“.
- ⁵⁶ 1648 m. Kelmėje liepta išlyginti šventorių bent tose vietose, kur eina procesija.
- ⁵⁷ Apie atskirą nuo bažnyčios pastato osorijų žr. B. Maciejowsko laišką: *Synodus dioecesis cleri duc[at]us Samogitiae...*, Vilnae, 1636., f. D₃v.
- ⁵⁸ Plačiau žr.: Ph. Aries, *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*, Vilnius: Baltos lankos, 1993, p. 33–34.
- ⁵⁹ „...in eo [coemeterio] infantium baptizatorum sepultura sit seorsiva“, 1643 m. vizitacija, f. 54r.
- ⁶⁰ Išimty: varpinė Nemakščiuose 1648 m. jungėsi su bažnyčios pastatu („Hoc cum templo contiguum est“), o Kaltinėnuose 1621 m. buvo dvi, tačiau prastos būklės („vix quid valent“) varpinės.
- ⁶¹ 1621 m. Viduklėje nurodyta parūpinti užraktą varpinės durims: „...ob pericula varia, tum ut mundities loci benedicti custodiatur“.
- ⁶² „Okna trzy koscielne niemal do szczętu wytłuczone“.
- ⁶³ Išlygintas akmenų grindinys („pavimentum stratum saxeo lapide, bene complanatum“) minimas tik Pušaloto bažnyčioje (1639 m.). 1621 m. vysk. S. Kiška nurodė išlyginti grindis lentomis Linkuvos bažnyčios presbiterijoje, už grotelių.
- ⁶⁴ 1621 m. Kaltinėnų bažnyčioje plytinės grindys buvo tik „chore“ (t. y. presbiterijoje). 1649 m. Sedoje taip pat nurodyta bent chore įtaisyti „olinių arba medinių plytų“ grindinį.
- ⁶⁵ „...ne pulveribus et excitata arena vento, dum Sacra peraguntur, altaria inficiantur“ (Nemakščiai, 1648 m.).
- ⁶⁶ „Sacristiae tabulatum desuper claudatur, ne ventus pro suggestu impetat Concionatorem“ (Tryškiai, 1643 m.).
- ⁶⁷ Nelabai aiški frazė „supra Maiorem et Minorem portam“ – kas tos „mažosios durys“?

- ⁶⁸ 1621 m. Akmenėje minimas raudonai dažytas choras virš zakristijos.
- ⁶⁹ „... ad tres divisus choras, insigniter exstructus“ (Pušalotas, 1639 m.).
- ⁷⁰ Klovainių klebonas kažką supainiojo tekste arba gyvenime: 1643 m. vizitacijoje nurodyta įrengti atskirą kriptą kunigams laidoti, o pakrikštytų kūdikių laidojimui paskirti specialų šventoriaus plotą.
- ⁷¹ „Fornix DD. Wolotkieviciorum subtus Ecclesiam exstat, habens de foris ingens foramen, per quod periculum est, ne fures vel certe canes intrent“ (Luokė, 1648 m.). Kriptų sandarumu Rietavo vicedekanas nurodė pasirūpinti Vainute (1639 m.) ir Šilalėje (1644 m.).
- ⁷² „...retro Altare sepulchrum muratum eminens, in quo cadavera Haerethicorum sepulta sunt, apparet“.
- ⁷³ „Altare vero aliud, ad latas ex opposito fontis minus, etiamsi simplex, imagine aliqua supra mensam posita et mappa stratum fiat“ (Švėkšna, 1644 m.).
- ⁷⁴ „...ferramento ad parietem firmatus est circa medium Ecclesiae a latere Epistolae“ (Papilė, 1643 m.).
- ⁷⁵ Šilalėje krikštykla su aliejais zakristijoje saugota „dėl pavojaus“ – atrodo, jai trūko užrakto.
- ⁷⁶ Josvainiuose 1648 m. krikštyklą juosė šoninio altoriaus grotelės.
- ⁷⁷ 1648 m. Kelmėje vizitatorius nurodė įtaisyti „puikiai padarytą medinę krikštyklą – kaip yra kitose bažnyčiose“.
- ⁷⁸ Spalvos minimos tik 1621 m. vizitacijoje: Pašvitinyje – žalia, Šiauliuose – žaliai dažytu dangčiu.
- ⁷⁹ „...tantummodo truncus terrae infixus“ (Butkiškė, 1648 m.); „...simplex truncus terrae infixus et aliquantum declivis“ (Girkalnis, 1648 m.); „...simplex truncus terrae infixus“ (Žagarė, 1643 m.).
- ⁸⁰ „...in Corpore Ecclesia ipso plane in medio“.
- ⁸¹ 1632 m. Šaukėnuose minima ąžuolinė sakykla.
- ⁸² „...cudnie etiam cum suis gradibus malowana“.
- ⁸³ Vysk. J. Tiškevičius nurodė išpažinčių klausyti tik klausykloje; ligonių išpažinčių namuose liepta klausyti atidarius duris (Alsėdžiai, 1635 m.).
- ⁸⁴ E. Iserloh, J. Glazik, H. Jedin, *Reformation, Katholische Reform und Gegenreformation*, Freiburg–Basel–Wien: Herder, 1979, p. 591–592.
- ⁸⁵ Alsėdžiuose 1635 m. nurodyta klausyklos pridėti grotelės („...cuius fenestella habeat craticulas“).
- ⁸⁶ „Decretum de erectione confessionalis in Ecclesia Cathedrali more Romano“, Žemaičių kapitulos 1647–1652 m. aktų knyga, *Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius*, f. 155 (Žemaičių vyskupijos kapitula), byla ir lapai nenumuoti.
- ⁸⁷ „...in loco publico“ (Baisogala, 1639 m.).
- ⁸⁸ „...scamna duo penes altare, unum loco Confessionalis positum“ (Čekiškė, 1648 m.).
- ⁸⁹ 1621 m. vysk. S. Kiška nurodė: „Crux in medio Ecclesiae deest, curandam iussit Reverendissimus, si commode fieri potest“ (Joniškis); „Crucem seu Passionem in Navi Ecclesiae ponendam“ (Radviliškis).
- ⁹⁰ Akmenėje ir Žagarėje 1611 m. ant krucifikso buvo „chustka z siatkami“; Batakiuose 1621 m. Nukryžiuotasis rastas „cum vello reticulato“, o Šaukėnuose 1621 m. jam skirtas „strophium novum depictum filo“.
- ⁹¹ „Pes sive gradus ante Altare...“ (Pašvitinys, 1621 m.).
- ⁹² „...structura eius circumcirca solummodo picta“ (Luokė, 1648 m.).
- ⁹³ M. Matuškaitė, *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 31.
- ⁹⁴ Šeduvoje 1621 m. minima šoninio altoriaus „parva Imago Beatissimae M. V., a lateribus cum variis Imaginibus Sanctorum, quae clauditur tempore necessitatis“. Uždaromas buvo ir 1643 m. Šakynos didžiojo altoriaus pagrindinis atvaizdas: „...clausibilis cum alia desuper imagine Crucifixi in contignatione secunda“.
- ⁹⁵ „Imago Beatissimae Virginis miraculosa in Altari Confraternitatis in armario clauditur sera intrinseca, in rubo figurati occlusa“.
- ⁹⁶ „Structura iconum usque ad contignationem elata, splendide auro, argento diversisque coloribus ornata et depicta“ (Klovainiai, 1637 m.). Vienas šoninių Pušaloto altorių 1639 m. buvo „in pulchra structura auro depicta“. Spalvomis ir auksu dažytas didysis altorius Laukuvoje (1635 m.), šoniniai Angelo Sargo ir Šv. Mergelės Marijos altoriai Šeduvoje (1643 m.), didysis altorius Josvainiuose (1648 m.).
- ⁹⁷ „...structura... simplex, depicta instar lapidis marmorei“.
- ⁹⁸ Taip nudažyti šoniniai Šeduvos Šv. Marcijonos ir Šv. Ignaco altoriai.
- ⁹⁹ „...ad instar marmoris depictae“ (Butkiškė, 1648 m.), „...in columnas duas maiores per modum marmoris nigras“ (Veliuona, 1648 m.).
- ¹⁰⁰ „...more Italico in plano depictum“ (Žagarė, 1621 m.).
- ¹⁰¹ „...per modum coronae erectum“ (Krakės, 1648 m.).
- ¹⁰² Kartenoje 1647 m. visi altoriai buvo dengiami užuolaidomis.
- ¹⁰³ „Puikiai padaryti“, „puikiai drožti“ ir „gražūs“ tabernakuliai minimi Radviliškyje 1621 m., Šakynoje 1643 m., Užventyje, Ariogaloje ir Veliuonoje 1648 m. Apie tai, kad klebonams buvo nurodoma puošti tabernakulius, liudija Žvingių bažnyčios pavyzdys (1644 m.), kurioje „tabernakulis papuoštas pagal vizitoriaus nutarimą“.
- ¹⁰⁴ Tabernakulio spalva (mėlyna – *caeruleum*) minima tik Vilduklėje (1648 m.).
- ¹⁰⁵ „Quia vero Sacris Canonibus inhibetur, ne Christus Dominus in specie Agni pingatur, in qua supra tabernaculum figuratur, loco ipsius sculpturae in propria specie expressa imago ponatur“.
- ¹⁰⁶ „...extra divina simplici licet tella, ne a passeribus inficiantur, tegi debent“ (Ariogala, 1648 m.).
- ¹⁰⁷ „Foramina, per quae columbae in Ecclesiam involant altariaque inficiunt, occludantur“ (Betygala, 1648 m.).
- ¹⁰⁸ Apie architektūrinio baldakimo simboliką žr.: A. Aleksandravičiūtė, Architektūrinio baldakimo simbolika, *Menotyra*, 2000, Nr. 2(19), p. 13–20.
- ¹⁰⁹ „...foramen in latere seu stipite altaris excindatur ad eum finem“ (Butkiškė, 1648 m.). „...quae piscina eo quod aqua baptismalis commixta oleis sacris in eam effundatur, ne a pueris intretur, angustior reddatur neque aliae res in eam reponantur“ (Betygala, 1648 m.).

¹¹⁰ „Mulieres Presbyterium implent, etiamsi spatium extra cancellos superfit, ut minus commode sacra Eucharistia distribui altarique ministrari possit; deinceps ab ingressu intra cancellos arceantur“ (N bažnyčia, 1648 m.).

Liudas Jovaiša

BUILDINGS OF PARISH CHURCHES IN THE DIOCESE OF SAMOGITIA IN THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY

S u m m a r y

The aim of the article is to describe the buildings of parish churches in the diocese of Samogitia in the first half of the 17th century according to historical sources (visitation acts and inventories). The structures of parish churches are described in

respect of their building materials, ground plans and their parts (i. e. sacristy, porch, organ loft, crypts), exteriors and their main elements (altars, font, pulpit, confessionals) along with churchyards and their structures (belfry, ossuary). It appears that a typical parish church of the period was a wooden structure of a rectangular plan, mounted by a small tower, covered with the roof made of wooden tiles, and provided with a brick floor. The sacristy was situated on the Vangel side of the church, and the choir was placed in the loft, either above the main entrance or, in addition, above the sacristy. The free-standing belfry and newly prescribed ossuary were situated in the churchyard with poor wooden enclosure. The main innovations of the period were especially visible in the interior of a church: the number of altars increased, confessionals appeared, and the tabernacle, gradually more and more sumptuous, was arranged in the high altar.